

Л. В. Ключек

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та психології,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ КОГНІТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

У статті описуються методи діагностики підструктур когнітивно-інформаційного складника особистості педагога. Презентується адаптована до специфіки дослідження методика «Моє розуміння особистісних якостей людини» (авт. І. Булах) та модифікований психодіагностичний тест «Добро та зло» (авт. Л. Попов, А. Кашин).

Ключові слова: соціальна справедливість особистості педагога, моральні знання, моральні переконання.

Постановка проблеми. Сьогодні актуальним є дослідження моральних якостей педагога, завдяки яким відбувається конструктивне налагодження його взаємин з учнями. У педагогічній взаємодії гармонійні стосунки між учасниками навчально-виховного процесу можливі за умов наявності в структурі особистості вчителя якості (цінності) соціальної справедливості. Вона пронизує всі компоненти ієрархічної структури його особистості – спрямованість на учнів, спрямованість на себе, спрямованість на професійну справу – і виявляється в ціннісному, неупередженому ставленні до кожного школяра, сприяє розвитку в нього почуття власної гідності, самоцінності та потреби в справедливому ставленні будь-якого суб'єкта до себе. Згідно з нашою науковою позицією, соціальна справедливість учителя є складним особистісним утворенням, до структури якого входять когнітивно-інформаційна, емоційно-ціннісна, мотиваційно-конативна складові частини, емпіричне вивчення яких потребує добору оптимальних методів і методик. У своїй роботі ми актуалізуємо проблему діагностики підструктур когнітивно-інформаційного складника особистості вчителя й обґрунтуємо доцільність застосування окремих методик, з необхідністю їх адаптувати чи модифікувати, згідно зі специфікою дослідження психології соціальної справедливості особистості педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці здійснюється чимало наукових досліджень моральної сфери особистості, з підбором і використанням відповідних психодіагностичних методик. Так, доволі відомою є методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча [6]. Її автор виходив з того, що цінності є стійкими переконаннями особистості в правильності певного стилю поведінки, які мають свої витoki, впливають на соціальні прояви людини й організуються в системи. Л. Кольбергу належить розроблення

«Методики оцінки рівня розвитку моральної свідомості» [3], яка пропонує досліджуваному дилеми норм права та моралі. Результати застосування методики дають можливість робити висновок про стадію розвитку моральних суджень особистості [1]. Серед методик, які використовуються сучасними дослідниками для вивчення моральної сфери педагогів, можна виокремити методику «Духовний потенціал особистості» Е. Помиткіна, «Методику діагностики мотиваційно-потребнісної сфери особистості» О. Потьомкіної, методику «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методів і методик, спрямованих на вивчення особливостей такої моральної якості особистості педагога, як соціальна справедливість, її когнітивно-інформаційного складника.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями розробленої нами моделі розвитку соціальної справедливості в педагогічній взаємодії, одним зі складників соціальної справедливості вчителя є когнітивно-інформаційний. Він представлений знаннями й уявленнями педагога про соціальні та моральні норми педагогічної взаємодії, соціальними та моральними переконаннями. Знання про соціальні та моральні норми педагогічної взаємодії є засвоєними на рівні понять настановами соціуму щодо моральності взаємодій учасників освітнього процесу. Вони презентують теоретичний рівень моральної свідомості вчителя. Водночас завдяки життєвій практиці та набутому педагогічному досвіду накопичуються емпіричні знання соціальних і моральних норм. У сукупності з тими, що отримані шляхом теоретичного опанування, ці знання забезпечують узгодження інтересів школярів, організацію процесу взаємодії з ними на принципах гуманістичного спілкування.

Знання є відносно незмінними, на протипагу уявленням про соціальні та моральні норми педагогічної взаємодії, які ґрунтуються на попередньому досвіді вчителя, є узагальненими образами соціальних і моральних явищ педагогічної взаємодії та можуть доповнюватися новими значеннями. З огляду на це, спостерігається відмінність у сприйманні та тлумаченні вчителем схожих ситуацій взаємодій з учнями на різних етапах його професійної діяльності, що зумовлюється динамікою розвитку моральної свідомості вчителя. Вказане позначається на його моральних переконаннях, які виникають у результаті інтеріоризації суспільно визнаних соціальних і моральних норм педагогічної взаємодії. Таким чином об'єктивується взаємозв'язок суспільної моралі та моральної свідомості особистості педагога, в якій моральні переконання стають її стрижнем, утверджують істинність моральних знань і спонукають до соціально справедливих вчинків.

Для емпіричного вивчення когнітивно-інформаційної складової частини соціальної справедливості педагогів ми застосували методику «Мое розуміння особистісних якостей людини» (авт. І. Булах) [2], адаптувавши її до специфіки дослідження. Якщо зважати на те, що досліджувані – вчителі шкіл, то методика була адаптована до такої категорії. Презентуємо адаптований нами зміст методики.

Мета – визначити емпіричні орієнтації особистості вчителя в моральних якостях, пропонуючи для інтерпретації морально-етичні поняття, які широко вживаються в повсякденному житті та якими оперують учителі, виконуючи свою професійну діяльність.

Використання методики передбачає декілька серій.

Серія 1. Інструкція досліджуваному: «Шановний колего! На бланку презентовані особистісні якості людини. Трохи подумайте (не вагайтесь і не сумнівайтесь) і запишіть, який зміст Ви вкладаєте в кожне поняття. Можете вказувати приклади, де вони проявляються в педагогічній взаємодії з учнями».

На бланках відповідей досліджуванним для пояснення пропонуються такі моральні якості: чесність, людяність, егоїзм, благородство, справедливість, співчуття, зарозумілість, самолюбство, відповідальність, користолобство, зрадництва, совість, хтивість.

Серія 2. Інструкція досліджуваному: «Вам роздані бланки, на яких потрібно відмітити, як часто Ви використовуєте в спілкуванні з учнями поняття чесності, людяності, егоїзму, благородства, справедливості, співчуття, зарозумілість, самолюбства, відповідальності, користолобства, зрадництва, совісті, хтивості: досить часто; часто; рідко; можливо, 1–2 рази; ніколи».

Серія 3. Інструкція досліджуваному: «Вам пропонується прочитати по декілька визначень низки моральних понять і вибрати таке з них, що дійсно відображає зміст певного поняття. Прочитайте їх, будь-ласка, і запишіть у реєстраційному бланку номер тієї відповіді, яку Ви вважаєте правильною».

На бланку відповіді досліджуванним пропонуються моральні поняття з альтернативними тлумаченнями, одне з яких є правильним, а інші хибними.

Проведення першої серії методики дозволяє, на наш погляд, вивчити уявлення вчителів про моральні якості, які є результатом засвоєння ними соціальних та моральних норм і визначають вектор моральної поведінки особистості. Презентовані визначення моральних понять, які давали досліджувані, дозволили виявити, який зміст вони вкладають у ці поняття. Уявлення вчителів про соціальну справедливість є відображенням явищ, що відтворюються на основі їхнього попереднього соціального і професійного досвіду. У визначеннях моральних понять, що презентували педагоги, відтворювалися образи відповідних моральних явищ, які, згідно з позицією С. Рубінштейна, є не простими наочними, а узагальненими [5]. Оскільки когнітивний розвиток педагогів доволі високий, то їхні уявлення про моральні якості наближаються до понять цих явищ.

Знання педагогів щодо соціальних і моральних норм педагогічної взаємодії діагностуються під час проведення другої і третьої серій адаптованої методики. Це дає можливість встановити, якою мірою вчителі володіють знаннями про моральні якості особистості та як часто ними оперують у педагогічній взаємодії з учнями, орієнтуючись на загальноновизнані в освітній галузі норми. Аналіз відповідей досліджуваних, в яких вони з декількох визначень моральних понять (чесності, людяності, егоїзму, благородства, справедливості, співчутливості, зарозумілість, самолюбства, відповідальності, користолобства, зрадництва, совісті, хтивості) вибирають правильні – такі, що відображають їх зміст, дозволяє отримати дані стосовно рівня розвитку моральних знань у педагогів, а отже, і ступеня розуміння ними соціальних і моральних норм.

На наш погляд, результати використання методики «Мое розуміння особистісних якостей людини» (авт. І. Булах) мають бути доповнені відповідями педагогів на запитання: «Як Ви розумієте поняття «соціальна норма?», «На які соціальні норми має орієнтуватися вчитель у своїй діяльності?», «Які моральні норми є основоположними для вчителя?», «Поясніть їхню суть». Передбачається, що судження педагогів мають відображати ті знання соціально-морального змісту, якими вони керуються, моделюючи свої

взаємини з учнями та реалізуючи власну концепцію конструктивної педагогічної взаємодії з ними.

Щоб виявити, якими *соціальними та моральними переконаннями* керуються вчителі у взаємодії з учнями під час вирішення складних педагогічних ситуацій, що потребують морального вибору, ми вважали за потрібне модифікувати методику «Психодіагностичний тест «Добро і зло»» (авт. Л. Попов, А. Кашин) [4]. Метою тестування є оцінка двох протилежних якостей особистості за функціями добра та зла, які водночас є її цінностями. Вони перебувають на різних полюсах моральної сфери особистості та відображають її тяжіння до високого, морального, духовного чи низького – такого, що суперечить нормам загальнолюдської моралі. Цінності добра та зла підтримуються переконаннями людини – її системою поглядів, що спонукає до амбівалентних мотиваційних тенденцій і поведінкових проявів.

Цю методику ми модифікували так, щоб під час її застосування можна було отримати інформацію про те, якими моральними настановами керуються вчителі, на який особистий і професійний досвід вони спираються, які знання про моральні якості стали основою для моральних переконань. Передбачалося, що отримані результати мають дати повне уявлення про те, що соціальні та моральні переконання вчителів, які виявляються в педагогічній взаємодії, спрямовують їхню поведінку до побудови стосунків з учнями на діалогічно-гуманістичних засадах.

Під час тестування досліджуваним пропонується декілька суджень на морально-етичну тематику та три варіанти відповіді: «повністю згоден», «частково згоден», «повністю не згоден».

Зміст модифікованих суджень подано нижче в опитувальнику.

Опитувальник

1. Вважаю, що людину можна визнати переможеною, навіть якщо супротивник несправедливий до неї.

2. Вважаю, що в суперечці потрібно, незважаючи ні на що, переконувати іншого в правоті своїх поглядів.

3. Людина має жалкувати, коли з егоїстичних позицій образила іншого.

4. Вважаю, якщо людині потрібно досягнути поставленої мети, вона має використовувати будь-які засоби.

5. Людина, усвідомлюючи наявність у себе негативних рис, які шкодять іншим, має їх позбутися.

6. Для досягнення мети можна з легкістю образити людину.

7. Вважаю, що є прийнятним звинувачувати іншу людину, навіть якщо вона невинна.

8. Вважаю, що з іншими людьми потрібно вчиняти так, як би хотілося, щоб вчинили зі мною.

9. Вважаю, що потрібно стримувати свої емоції, що негативно позначаються на емоційному стані інших людей.

10. Я не підтримую думку, що варто не чіпати дорогі ідеали минулого людей, якщо вони про це не просять.

11. Я переконаний, що потрібно зважати на реакцію оточення щодо власних вчинків – моральних чи неморальних.

12. Вважаю нормальним прагнення бути відвертим у стосунках з близькими.

13. Не бачу нічого поганого в лестощах на адресу іншої людини.

14. Вважаю, що самокритика стоїть на заваді успіху.

15. Вважаю прийнятним бажання поручитися за іншу людину.

16. Людям потрібно довіряти.

17. Не варто пробачати людину, яка вчинила несправедливо.

18. Потрібно допомагати кожному, хто того потребує.

19. Вважаю, що заради власного успіху можна звести наклеп на іншу людину.

20. Потрібно жертвувати своїми благами заради благополуччя інших людей.

21. Вважаю нормальною негативну реакцію на дії близької людини, неприйнятні в моєму розумінні.

22. Природно, що в людині поєднуються як її достоїнства, так і недоліки.

23. Вважаю, що не варто ділитися з іншими людьми своїми речами, навіть якщо вони мені непотрібні.

24. Вважаю, що прийнятно жертвувати власними інтересами і навіть життям заради інтересів близьких людей.

25. Потрібно виявляти терпіння і толерантність до іншої людини, навіть якщо невідомі мотиви її поведінки.

26. Вважаю прийнятним давати обіцянки, незважаючи на те, що вони ніколи не будуть виконані.

27. Вважаю, що потрібно отримувати винагороду тією мірою, якою вона заслужена.

28. Заради здобуття визнання чи особистого успіху в житті можна запрягнути чим завгодно.

29. Прийнятно відчувати докори сумління після вчинених поганих дій чи прийнятих рішень.

30. Вважаю, що в дискусіях, у суперечці з іншою людиною необхідно перш за все тактовно ставитися до співрозмовника.

31. Вважаю прийнятним скривдити людину в суперечці.

32. Вважаю, що нормально прославитися за будь-яку ціну.

33. Вважаю, що мене повинні поважати інші не менше за будь-яку відому людину.

34. Вважаю, що є прийнятним докоряти іншим людям за їхні недоліки.

35. Вважаю, що не варто дорікати людині, якщо вона визнала свою провину.

36. Вважаю, що нормально бажати негараздів людям, які отримують більше за мене визнання в суспільстві.

37. Вважаю, що не варто давати обіцянки за відсутності впевненості щодо можливості їх виконання.

38. Вважаю, що доброю можна назвати людину, яка має великі гроші та робить дорогі подарунки.

39. Вважаю, що людина у своїх негараздах має звинувачувати тільки себе.

40. Перекоаний, що потрібно віддавати перевагу правді, навіть якщо для інших вона буде неприємною.

41. Вважаю, що можна поступитися своїм принципам, піддавшись сильному впливу ззовні.

42. Вважаю неприпустимими жарти знайомих на мою адресу

43. Вважаю прийнятним бути нестриманим у словах, діях, емоціях щодо людини, яка суперечить мені.

44. Я кожен день проживаю на Землі так, ніби це мій останній день

Під час *оброблення* індивідуальних результатів досліджуваних їхнім відповідям «повністю згоден» присвоюється 3 бали, «частково згоден» – 2 бали, «повністю не згоден» – 1 бал. Спочатку підраховується загальна кількість балів за судженнями, які змістовно відображають переконання вчителів у необхідності позитивних моральних проявів щодо учнів та інших людей. Вони умовно позначаються літерою «А» (ΣA) та визначаються за «ключем»: 1, 3, 5, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 18, 20, 22, 24, 25, 29, 30, 33, 35, 37, 30, 40, 44. Потім підраховується кількість балів за судженнями, в яких втілюються переконання протилежного морального полюсу. Вони умовно позначаються літерою «В» і збігаються із «ключем»: 2, 4, 6, 7, 10, 13, 14, 17, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 32, 34, 36, 38, 41, 42, 43. Індивідуальний результат рівня розвитку моральних переконань особистості вираховується шляхом віднімання від першої суми ΣA другої суми ΣB . Отримана різниця є показником високого, середнього чи низького рівня моральних переконань.

Інтерпретація отриманих даних. Високий рівень розвитку моральних переконань у досліджуваних свідчить про те, що вони мають тверду впевненість щодо необхідності дотримання соціальних і моральних норм як у житті загалом, так і в педагогічній діяльності зокрема. В їхніх поглядах на учня, на своє та його місце в системі педагогічної взаємодії виявляється переконаність в істин-

ності моральних ідей добра, чесності, справедливості, добропорядності. Виражаючи позитивне суб'єктивне ставлення до соціальних і моральних норм, учителі цього рівня тим самим виявляють спрямованість своєї професійної активності на учня як найвищу цінність. Соціальні та моральні переконання педагогів стають основною їхньою моральною настановою максимально виявляти гуманність щодо учнів, що втілюється в справедливих діях і вчинках.

Досліджувані із середнім рівнем вираження моральних переконань усвідомлюють необхідність дотримуватися соціальних і моральних норм у практиці взаємодії з учнями. Вони виявляють переконання в тому, що моральні цінності, до яких належить і справедливість, не мають альтернативи, оскільки слідування моральним ідеалам гармонізує професійний простір учителя і виводить на найвищий рівень його професійної самореалізації. Однак ситуативно, за певних обставин, педагоги цього рівня можуть дещо відходити від загальноприйнятих норм, а тому моральні переконання поступаються мотивам простішого і зручнішого вирішення педагогічної ситуації. Засвоєні впродовж професійної освіти та набуття педагогічного досвіду моральні знання не піддаються творчій переробці вчителями, а тому розглядаються більше як догма, аніж як керівництво щодо взаємодії з учнями.

Низький рівень вираження моральних переконань більше властивий учителям, які переважно нехтують соціальними і моральними нормами. Їм не притаманні тверді переконання в необхідності моральних якостей у педагога. Часто ці переконання, які, безумовно, їм властиві, поступаються безпринципному баченню вирішення педагогічної ситуації. Нестійкі моральні принципи ґрунтуються на моральних знаннях, які поверхово були засвоєні вчителями, не пропущені крізь світоглядні інстанції, а тому не дозволяють обрати правильне рішення в педагогічній ситуації і конструктивно вибудувати стосунки з учнями.

Висновки. У процесі емпіричного дослідження когнітивно-інформаційного складника соціальної справедливості особистості вчителя доцільним є застосування адаптованої методики «Моє розуміння особистісних якостей людини» І. Булах, результати якої дозволяють виявити моральні уявлення та знання педагогів, які є результатом засвоєння ними соціальних та моральних норм і визначають вектор моральної поведінки у взаємодії з учнями. Модифікована методика «Психодіагностичний тест «Добро і зло»» Л. Попова, А. Кашина, в якій презентуються видозмінені судження морально-етичного характеру, вивчає тяжіння педагогів до переконань необхідності позитивних моральних проявів

щодо учнів. Використання методики дає можливість виявити, якою мірою у вчителів виражені соціальні та моральні переконання, як вони налаштовані у взаємодії з учнями дотримуватися соціальних і моральних норма, долати відповідно до них колізії, що виникають у педагогічній практиці.

Література:

1. Анцыферова Л. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Л. Колберга и его школы). Психологический журнал. 1999. Т. 20. № 3. С. 5–17.
2. Булах І. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. К., 2004. 582 с.
3. Диагностика эмоционально-нравственного развития / ред. и сост. И. Дерманова. СПб.: Речь, 2002. 176 с.
4. Попов Л., Голубева О., Устин П. Добро и зло в этической психологии личности / под ред. О. Шапошниковой. М.: Институт психологии РАН, 2008. 240 с.
5. Рубинштейн С. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 1998. 705 с.
6. Rokeach M. The nature of human values. N.Y.: Free Press, 1973.

Клочек Л. В. Методы диагностики когнитивно-информационной составляющей социальной справедливости педагога

В статье описываются методы диагностики подструктур когнитивно-информационной составляющей личности педагога. Предлагается адаптированная к специфике исследования методика «Мое понимание личностных качеств человека» (авт. И. Булах) и модифицированный психодиагностический тест «Добро и зло» (авт. Л. Попов, А. Кашин).

Ключевые слова: социальная справедливость личности педагога, нравственные знания, моральные убеждения.

Klochek L. V. Methods of diagnostics of cognitive-information composition of pedagogue's personality social equity

The article have been presented the content of the adapted method "My understanding of the human's personality qualities" due to I. Bulakh is highlighted to the specifics of its application with the category of teachers of general educational institutions with the aim of studying their representations and knowledge of social and moral norms of pedagogical interaction. The modified method "Psychodiagnostic test "Good and Evil"" by L. Popov, A. Kashin is presented, where the substantive content of judgments of a moral and ethical nature is substantially modified and reflects the gravitation of those who are being persuaded of the need for positive moral manifestations for students and other people or beliefs of the opposite moral pole. The procedure for processing the obtained results is explained and their interpretation is presented according to the levels of formation of the person's moral convictions.

Key words: social equity, pedagogue's personality, moral knowledge, moral representations, social and moral convictions.